

А.А. АМАНГЕЛДИ

І.ЕСЕНБЕРЛИН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЖЫЛҚЫҒА ҚАТЫСТЫ КӘСІБИ ЛЕКSIKA («Көшпенділер» тарихи трилогиясы бойынша)

Мал шаруашылығы ерте заманда ата-бабаларымыздың тіршілігінің тірегі, күнкөрістің негізгі көзі болды. Ал тіл – сол шаруашылықты жүргізетін қауымның ең негізгі қатынас құралы. Демек, қай тілдің болмасын сөздік қоры сол елдің шаруашылығына біршама тәуелді болары сөзсіз. Қоғам дамып, халықтың дүниетанымы өзгеріп, кейбір сөздер қолданыстан шығып қалса, керісінше өмірдің ағымына сай жаңа сөздер пайда болып, қалыптасып, мағынасы дамып, өзгеріп тұрады, яғни, тіл үнемі даму, қозғалыс үстінде болатыны белгілі. Қоғам өміріндегі барлық өзгеріс, жаңалықтар этностың тілінде өз ізін, таңбасын қалдырады. Қазақ халқының қоғамдық-әлеуметтік өмірінде жылқының маңызы өте зор болды. Көшпенді өмір салтын ұстанған ата-бабаларымыз үшін жылқы – қозғалыс көзі, өмір сүру, тіршілік ету формасы болатын. Сондықтан да қазақ тілінде жылқыға байланысты туындап, қалыптасқан, сөздік қорымыздың ең құнарлы, ең байырғы қабаттарының бірі болып саналатын кәсіби сөздер біршама. Бұл атаулар ғасырлар бойы белсенді қолданыста болып, уақыттың қатал теңінен, сұрыптауынан өтіп, ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, біздерге жетті.

Белгілі қаламгер І.Есенберлиннің шығармаларында, әсіресе, тарихи романдарында жылқыға қатысты мәліметтер өте көп кездеседі. І.Есенберлиннің «Көшпенділер» тарихи трилогиясында жылқыға қатысты жалпы мәліметтер өте көп. Сонымен бірге жылқы малына қатысты кәсіби сөздер де молынан қамтылған. Бұл түсінікті де. Өйткені жаз жайлауға, қыс қыстауға көшіп, мал баққан далалықтар үшін жылқының маңызы өте зор болатын. Мінсе – көлік, ішсе – сусын, жесе – тамақ болған жылқының орны бөлек болған. Ат үстінен ұйқы алған жаугершілік заманда елдің ішкі, сыртқы саясатын реттеу, азаттығын сақтап қалу сияқты ірі мемлекеттік мәселелердің шешімін табуы атты әскерсіз мүмкін емес еді. Сыртқы жаудан қорғану, келешек ұрпақтарға ата-бабадан мирас болып келе жатқан ұлы даланы бөлшектемей аманат ету үшін жауынгер халыққа тек түгі бар жүрек, қуатты білек қана емес, жауынан қашса – құтылып, қуса – жететін, төзімді, белді әрі жүрдек жылқы ауадай қажет еді. Ұшықыры жоқ ұлан даланы мекендеген қазақ сияқты

аз ғана халық үшін жылқының маңызының қаншалықты болғаны І.Есенберлиннің «Көшпенділер» тарихи трилогиясының оқиғалар желісінен де байқалып отырады.

Жылқы малына байланысты кәсіби сөздерге: *ертоқым, ат көрпе, ат дорба, ат жабу, ат-ұлтан, ат арба, ат-тұрман* т.с.с. сөздер жатады. Романда жылқыға қатысты кәсіби сөздер өте көп қамтылған. Жылқыға байланысты кәсіби сөздерді өз ішінде шағын топшаларға бөліп қарастыруға болады, мәселен, 1) кәсіп иелерінің атаулары, 2) ер-тұрман атаулары, 3) жылқыны бағуға, сынауға, баптауға қатысты сөздер.

Жылқыға қатысты кәсіп иелерінің төменде-гідей атаулары бар: *атпаз, атсейіс, атқағар, атбапшы, жылқышы, биеші, атышы, атбегі, атқосшы, шабандоз, бапкер, сайыпкер, сабадар*.

Осы топшадағы бапкер сөзінің мағынасы кейіннен кенейіп, жаңа мәнде қолданылатын болды. Ертеде бапкер деп жүйрік атты, бүркітті баптап, бабына келтіретін, жарататын адамдарды атаса, қазіргі уақытта бұл сөз спорт терминіне айналып, қосымша мәнге ие болып, тренер, яғни спортшыны жарысқа дайындаушы (баптаушы) деген мағынада қолданылатын болды.

Аталмыш топқа қатысты сабадар сөзінің мағынасын қазірде біреу түсінсе, біреу түсінбеуі мүмкін, өйткені заман ағымына қарай, ғылым мен техниканың дамуына байланысты көліктің міндетін техника атқаратын болды. Сол сияқты мыңды айдап, саба-саба қымыз сапыратын байлар да жоқ. Соған байланысты қазір сабадар сөзі де қолданыстан шығып қалды. Бұл лексемадағы саба сөзінің мағынасы, әрине, көпшілікке түсінікті. Ал – **дар** қосымшасының беретін мағыналарына тоқталатын болсақ, біріншіден, ол профессор Б.О.Орузбаеваның айтуынша, «ұстаушы, иеленуші» дегенді білдіреді. Зерттеуші аталған қосымшаны иран тілінің *даштән* «держать, обладать» сөзімен байланыстырады. Демек, бұл пікірге сүйенсек, сабадар лексемасының мағынасы «саба ұстаушы, яғни аста, жиынтойда қымыз жағын басқарушы» дегенге саяды.

«Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесінде» (1989) бұл қосымшаның екінші мағынасы жөнінде авторлар «тілімізде әдетте кішірейту мағынасын

білдіретін –ша (-ше) тұлғалығымен синонимдескен” дей келе төмендегідей мысал келті-реді: *Екі кезек-дарды қосқанда бір қазан ет болады* (Ж.Қосыбаев) [1;135]. Бұл мағынаның, біздің ойымызша, сабадар сөзіне қатысы жоқ. Себебі, сабадар лексемасында кішірейту мәні жоқ. Ендеше, -дар қосымшасы “ұстаушы, иеленуші”, яғни “жауапкер” (жауап беруші, жауапты) деген мағына үстеп тұр.

Жазушы І.Есенберлиннің “Көшпенділер” трилогиясында жылқы малына байланысты кәсіп иелерінің атаулары үнемі кездесіп отырады. Өйткені ұзақ сапарға, жортуылдарға шығу үшін сарбаздардың аттары барлығып шаба алмайтын тым семіз де емес, ұзақ шабысқа жарамайтын тым арық та емес, бабында болуы тиіс. Сонымен бірге сарбаздардың ер-тоқымдары, әбзелдері де мықты, сенімді болуы тиіс. Қысқасы, ат-тұрмандары сай әскер – ел қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қажетті шарттардың бірі еді. Мұны Тәуке хан мен оның билері шығарған заңдар жиыны – “Жеті жарғы” да растайды. Мұнда біреудің өредегі атын рұқсатсыз алған адамға өлім жазасы кесіледі де-лінген. Бұл бап ережеге – “ат – ер қанаты”, соғыс құралы болғандықтан енгізілген.

Романда кәсіп иелерінің атаулары да, ер-тұрман атаулары да, жылқыны бағуға, сынауға, баптауға қатысты сөздер де жеткілікті. Мәселен, кәсіп иелерінің атауларынан *жылқышы, атбегі, атұлтант, құрықшы, ат сыншысы, атқосшы* тәрізді сөздер кездеседі. Романнан мысалдар келтірейік.

Тек түске дейін ұдайы шапса тері ғана шығатын Жәнібектің көкбуырылы ғана әлі тың еді. Атбегі әбден жаратқан екен, қабақ қаққанша жолдастарынан ұзап кетті [2;321].

Сонда, қос басы, он көкжал қасқырды бір күнде жалғыз өзі түсіретін әйгілі аңшы және атпал батыр жылқышы Орақпен кездескен [2;71].

Шабыттанған шақтағы жыраудың мұндай әдетіне қанық есік алдында тұрған атқосшы жігіт домбыраны жерге түсірмей қағып алды [2;500].

Ғалым Б.Қалиұлы ...*атбегі* (ат сыншысы) мен *сайыпкер* (атты бабына келтіруші, ат жабдықтаушы), *атсайыс* (ат жарысы, бәйге) пен *атпаз* (атты жақсы көретін адам)... деген сияқты сөздерді саралап қолдансақ деген ұсыныс айтады. Және де *бәйге* (ат жарыс) – *бәйгі* (жүлде, сыйлық)... т.б. осы сияқтылар да бір мағынаны білдіретін фонетикалық варианттар емес, көптеген зерттеу-шілер айтып жүргеніндей жеке-жеке мағынасы бар лексикалық сөздер екендігіне көз жеткізу қиын болмас еді, – дейді ғалым, – біз сөздердің мағыналық жағынан

саралануы дегендерден қашпауымыз керек. Бұдан тілімізге келер зиян жоқ. Қайта керісінше, лексикамыз молайып, тілдік қорымыз байи түседі [7; 37,38], – деп түйіндейді.

Атжанды халық болғандықтан, қазақ тілінде ер-тұрман атаулары да көптеп кездеседі. Ер-тұрманың әрбір бөлшегі атқұмар халықтың көзінен таса қалмай, белгілі атауға ие болған. С.Қасимановтың “Қазақ халқының колөнері” [4] атты еңбегінен ер-тұрман атаулары, оларды қалай жасау керек, неден жасау керек деген сауалдарға жауап табуға болады.

Ат-тұрман атауларына *ер, тоқым, тебінгі тоқым, ішпек, ішкілік, терлік, айыл, шап айыл, төс айыл, кер айыл, құр айыл, тартпа айыл, алдыңғы айыл, жүген, жырым, ауыздық, тізгін, қос тізгін, жақтау, желкелік, сағалдырық, кекілдік, кеңсірік, сулық, шаужай* т.т. жатады.

Трилогияда ең жиі қолданылатын осы ер-тоқым, әбзелдер атаулары. Жаугершілік заманында ат-тұрманы сай жауынгер ерекше құрметке ие еді. Осы атқа қажетті құрал-жабдықтарды түгендеп сайлау үшін, әрине, сарбазға құрал-жабдықтардың атауларын ғана емес, олардың құрамдас бөлшектерінің де атауларын білуі шарт. Шығармада атқа қажетті құрал-жабдықтар мен олардың бөлшектерінің атаулары да молынан қамтылған. Романнан мысалдар келтірейік.

Әсіресе ортада келе жатқан, бүкіл Дәшті Қыт-шақ жеріне әйгілі, “Ортеке” деп ат қойылған күлсары сайгүлік мінген жас әйел таңғажайып салтанатымен анадайдан-ақ көздің жауын алады. Астындағы сайгүлік жүйрігінің ат-әбзелі, жүген-құйысқаны, өмілдірігі – бәрі сары алтынмен апталған [2;19].

– *Ал сендер сарбаздарға жетіңдер. Белдеріне байлаған аттардың шылбырларын кесіңдер, ер-тоқымдарының оң үзеңгілерін шешіп алыңдар!* [2;18].

Осы топшаға қатысты ер-тоқым, ат-тұрман лексемалары жинақтаушы мәнде жұмсалады. Ер-тоқым деп атқа мініп-түсуге лайықталған, ер-тоқымды ат үстіне бекітетін бүкіл тұрманы толық, атқа ерттей салып, айылын тартқан соң, міне жөнелуге дайын тұрған тас түйін жабдықты айтатын болса, ал ат-тұрман лексемасы аттың “ер-тұрманға”, “айыл-тұрманға” жататын барлық жабдық тобы деген мағынада жұмсалады. Демек, ат-тұрман лексемасының мағынасы ер-тоқым дегеннен гөрі кеңірек ұғымды қамтиды. Яғни ат-тұрманға ер-тоқыммен қоса айыл-тұрмандар (бау-лар, тартпалар, белдіктер т.с.с.) атаулары қоса енеді. Ер-тоқым – жалпы атау,

оның құрамдас бөліктері: ер, тоқым. Тоқым ұғымына – тебінгі тоқым, ішпек, ішкілік, терлік сияқты төсеніш жабдықтар кіреді. Ал ер деп атқа салт міну үшін ағаштан, темірден, киізден жасалған жабдықты, ердің қаңқасын атайды.

Айыл-тұрман атауларына: *айыл, шап айыл, төс айыл, кер айыл, құр айыл, тартпа айыл, алдыңғы айыл, жсырым* т.б. жатады. Қайыстан, құрдан, былғарыдан жасалған, ер-тоқымды ат үстіне бекітіп тұратын, аттың бауырынан орай тартылатын жалпақ тартпа бау айыл деп аталады. Шап айыл – бұл ердің арт жақ қасының астынан тағатын айыл. Оны кейде артқы айыл деп те атайды. Ал ердің үстінен бастыра тартатын тұтас төс айыл – кер айыл делінеді.

Жүген – мініп-түсетін, артып-тартатын, жегілетін жылқының басына кигізілетін ауыздығы бар тұрман. Жүген ат басын тілеген жаққа бағыттауға, тілеген сәтте атты тоқтатуға қажет. Оның *ауыздық, тізгін, қос тізгін, жақтау, жел-келік сағалдырық, кекілдік, кеңсірік, сулық, шаужай* атты құрамдас бөліктері бар. Ал бұлардан басқа жасалған материалына қарай қайыс жүген, құр жүген, өрме жүген, былғары жүген, түйме жүген, шытырмалы жүген, күміс жүген сияқты түрлері бар. Жылқының жүгені, ауыздығы, тізгіні, түйенің бұйдасы, сиырдың мұрындығы сияқты малшы құралдарының атқаратын қызметі біреу – малды бағындыру. Қазақтар тындамай кетті, бағынбады, тәрбиесіз деудің орнына жүгенсіз кетті, жүгенсіздік деген тәрізді сөздерді қолдана береді.

Жылқыға қатысты оны бағуға, сынауға, баптауға қатысты сөздерге: *қаңтару, тұсау, күзеу, жарату, баптау, мама ағаш, қамшы, құрық, шалма* т.с.с. жатады.

Бұл топшаға енетін сөздерді “нағыз кәсіби сөздер” десе де болады. Бұлар тікелей жылқы малын күтіп-баптауға, бәйге атын сынауға, жаратуға қатысты пайда болып, қалыптасқан сөздер. Бұл топшаны: 1) жылқыны күтуге, бағуға қатысты ұғымдарды білдіретін сөздер, 2) жылқының дене мүшелерінің атаулары, 3) бәйге атының белгісін, сынын сипаттайтын сөздер, 4) бәйге атын жаратуда қолданылатын сөздер деп жіктеуге болады.

Қазақта жылқыны жігіттің жігіті ғана бағады деген сөз бар. Өйткені жылқы жатын малына саналмайды. Әсіресе, қазақы жылқы тебінге үйренген жануар. Қорада тұрса, оның алдынан жем-шөп үзілмеуі керек, себебі, жылқы күйіс қайтармайды. Сол себепті және де жылқы малы суыққа төзімді болғандықтан жылқышылар оны үйірлеп қоста жатып бағады.

Жазғытұры жылқы күзеледі. Құнан, байтал, жабағы тайдың жал-құйрығы күзеледі. Олардың

үшеуінің күзелуі үш түрлі. Байтал мен құнанның кекілі мен құйрығы екі түрлі күзеледі, ал екеуінің де жалын түбінен сыпыра күзеп, шоктықтың алдыңғы жағынан (жалдың біткен жерінен) бір тұтам қалдырады. Атқа мінерде кісі аяғын үзеңгіге салған соң, сол қолымен содан ұстап, оң қолымен ердің қасынан ұстап көтеріледі. “Ат жалын тартып мінді” деген сөздің осыдан шығуы мүмкін. Ал жабағының жал-құйрығын, кекілін шұнтитып сыпыра күзейді [5;7].

Романда жылқының күземі де назардан тыс қалмайды. *Блдиға қарай ентелей құлаған көштің бір бүйірінен, жал-құйрығы күзеулі тайға мінген, екі бүйірін таянып алып, “Елім-ай” әнін салған он төрт-он бес жасар қара торы қыз бала көрінді* [3;14].

Жылқыны бағуға, сынауға, баптауға қатысты сөздер де трилогияда аз кездеспейді. Мысалы, *Тек қаңтарып қойған ер басынан тізгінін алып, аяғын үзеңгіге сала беріп, баласы Қалден Церенге: – Хоча қазақ қызын өлтіріңдер дегенде, өлтіртпей тірі алып қалған Меркіт жігіттері бірі қалмай осы арада ажал тапсын! –* деді [2;352].

Бұқар ай тұғанша көзінің шырымын ала тұрмақ боп, атын тұсап тастап, ерін жастық, тоқымын төсек етіп, сексеуілдің түбіне қисая кетті [2;380].

Сол-ақ екен, орда қасындағы кепкен қарынмен кернелген тай қазандай қос дабылды екі жігіт оқтаудай жұмыр таяқпен қос қолдап ұра бастады. Жаугершілік заман, жауға шабатын жігіттердің аттары белдеуде тұрған. Біразы жақын маңда шідерлеулі жайылып жүрген [2;491].

Жылқыны бағуға, сынауға, баптауға қатысты сөздер топшасына, сондай-ақ, жылқыны байлауға, ұстауға, басқаруға, үйретуге т.б. арналған құрал-жабдық атаулары да енеді. Олар: *керме, желі, мама ағаш, қамшы, құрық, шалма, күнде, тұсамыс, ат дорба, қос, шідер*.

Керме, желі, шалма, күнде, тұсамыс, шідер тәрізді сөздер жылқыны (құлынды, биені) байлап қоюға, ауыл маңында байлап ұстауға арналған заттардың атаулары. Аталған топқа қатысты *мама ағаш* деген сөз бар. Мама бие деп қазақ көп құлындаған, өте сүтті биені айтады. Оның сүтін құлыны еміп тауыса алмайды, құлыны еміп болғаннан кейін, көп уақыт өтпей исініп тұрады. Оны қазақ киелі мал санап, түлік басы деп қастерлейді. Ал *мама ағаш* сөзінің мағынасы – “ат байлауға арналған керте. Аста, тойда көп адам атпен келіп түсетін жерге ағаштан керте жасап, яғни биіктеу екі мықты қада қағылып, сол екі қаданың арасы жоғары жағынан

ұзынша сырғауылмен қосылады. Ол керегінше бір ғана емес, бірнешеу де болуы мүмкін. Кейбір бай ауылдар жәй күндері де мама ағаш орнататын болған. Сондай-ақ кемеліне келген, жайқалып жақсы өскен, мәуелі жеміс ағашын да, мама ағаш дейді” [6]. Ал мамы – қырғыз тілінде “бағана”, “қада” деген мағынада қолданылады. Ал оны қазақтар кейде атағаш, атбайлағыш деп те атай береді.

Жылқы байлайтын мама ағашты ертеректегі түркілерде мифологиялық таным бойынша “алтын қазық” деп атаған. Ертеректе үй егесі мама ағашты көшкенде тастамастан алып жүрген. Оны кейбір дәулеті тасқандар тіпті дәріптеп, күміспен күптеп те қоятын болған. Бұдан көшпенділердің жылқы түлігіне табынушылығымен қоса, мама ағаштың құт-берекенің түп қазығы атрибутын атқарғандығы белгілі болды [8:67].

Жылқыны басқаруға, бағындыруға, асау үйретуге қажетті құрал атауларына: *шылма, қыл арқан, қамшы, құрық* т.с.с. жатады. Қамшы деп қайыстан өрген, тобылғы сапты, көлік жүргізу үшін пайдаланылатын құралды айтады.

Қамшының өрілуіне, сабының неден жасалуына қарай түрліше атаулары бар: *бұзау тіс, дойыр (дүр), дырау, тобыршық қамшы, шыбыртқы, төрттаспа, тобылғы сапты қамшы* т.с.с.

Ол атын ойнатып Абзал ақсақалдың қасына жетіп барды да, мүсіндей қозғалмай тұрған ел ағасын бұзау тісті, қорғасын бауырлы тобылғы қамшысымен дәл басынан тартып-тартып жіберді [3:21].

Қамшыны қазақ халқы тек шаруашылық құралы деп қарамайды, оны ер қаруы деп біледі. Қазақ ұғымында қамшының атқарар қызметтері, символикалық мәні өте зор. Қамшыны сыйға тартқанда қазақ қолдың қаттылығы, жұмсақтығы немесе береке бірге кетпесін, ұшығы жерде қалсын деп жерге тастайды.

Ел іші бүлініп, араздық, даудың арты жауласуға дейін баратын кездерде жаушылардың төрге қамшысын ала шығатын кездері болады. Бұл – жақсылықтың нышаны емес, қазақ жайшылықта қамшы ұстап төрге шықпайды. Бұл дөңайбат, сес көрсетуді білдіреді, жайшылықта қамшы ұстап төрге озу ерсі қылық саналады.

Ертеде билер кеңесінде, ірі дауларды шешу кезінде сөз алу үшін қамшысын алға тастайтын болған. Бұл дәстүр “қамшы тастау” деп аталады. І.Есенберлиннің “Көшпенділер” тарихи трилогиясында осы дәстүр туралы төмендегідей деректер келтіріледі:

Сөз астарын түсінген қызба мінезділеу Темір

би сөз таластырғысы келіп кетіп, ежелгі дәстүр бойынша, айыр тісті, алтын сыммен оралған тобылғы сапты қамшысын алдына тастай салды [2:204].

– Мә, менің қамшыым... Жауап қайырмайтын болса алдарына таста да, өзің кейін шап! [3:567].

Бөгенбай қамшысын алдына тастай салды да, енді Абылайға бұрылды [2:553].

Қамшы ұстаудың түрлі ишара белгі білдіретін мәні болған. Егер үйге келген адам қамшысын босағаға қалдырмаса, жәй келмегені, білеп қолына қатты ұстаса – онда дауласып, жанжалдасуға келгені де, ...егер қамшыны төрге алып шығып, ортаға тастаса – көпке созылған жанжалдан шаршап, бітімге келейік, қашанғы созамыз дегенді білдіргені екен, кірісімен қамшысын тастамастан жамбасының астына салып отырса, дауға келдім деген ишарасы екен [8:67-68].

Қамшы ұстаудың өз этикеті бар: жаяу адам қамшыны бүктеп ұстаса, ал салт атты оны оң қолының білегіне іліп, сол қолымен аттың тізгінін ұстауға тиіс. Тіпті атты қамшылаудың да өз жөні бар, сәні бар. Оны жазушы романда шебер пайдаланады: *Рабиу-Сұлтан-Бегімдей ерекше салтанатымен емес, Жаған өз келбетімен, жасынан ат құлағында ойнап өскен көшпелі елдің қызы екенін көрсетіп тұрған ерекше отырысымен, қамшыны сипай тартқан болмысымен көздің жсауын алады* [2:20].

Жалпы қазақ дүниетанымында қамшы түрлі символикалық мәнге ие. Бойжеткен қызға құда түсуге келген адамдар ертеректе қыз үйінің төріне қамшысын іліп кететін. Бұл – қыз енді біздікі, біздің болашақ келініміз дегенді білдірген. Кейде жігіт жақтым ұзақ хабар-ошарсыз жатып алса, қыз әкесі қамшыны иесіне қайтарып жіберетін. Бұл дәстүр қамшы қайтару деп аталады. Қазақтардың беташарда келіннің бетін ақ желегіне қол тигізбей қамшының сабымен немесе домбырамен ашу, сол сияқты аяғы ауыр әйел босанатын үйдің төріне қамшы ілу, ауру адамды қамшымен ұрып емдеу тәрізді дәстүрлері мен ырым-тыйымдары қамшыны киелі санап, жын-сайтанның сақтайды деп түсінгендіктен пайда болған. Сол сияқты ер адамдарға әйелінің қазасын *қамшының сабы сынды* деген сөздермен білдірген. Кей зерттеушілердің бұл естірту мен жұбатуды қамшының сабы сынса, ауыстырарсың, әйелің өлсе, басқасын аларсың деп түсіндіруі, біздіңше, дұрыс емес, қамшы – жолаушының жылқыдан өзге жалғыз жол серігі, жылқыны басқаратын, дұрыс бағытқа жол сілтеп отыратын құрал. Ендеше, қамшының сабы сыну немесе айырылу – өмір серігіңнен айырылдың, ақылшыңнан айырылдың дегенге меңзесе ке-

рек.

Қорыта келе, І.Есенберлиннің “Көшпенділер” тарихи трилогиясында жылқыға қатысты кәсіби лексика молынан қамтылған. Бұны “Көшпенділердің” жанрымен байланысты дер едік. Роман-ға арқау болып отырған тарихи кезең көшпенді өмір салтын ұстанған қазақ халқының өмір-тарихындағы ең қиын, қауіп-қатерге толы, жаугершілік заман болғандықтан ел мен жердің азаттығын қорғап қалу жылқысыз, атты әскерсіз мүмкін емес болатын. Ал барлық ат-әбзелі, ер-тұрманы сай әскер жеңіске бастар бір көздей еді. Бұл жағдай романда жылқыға қатысты кәсіби лексиканың мол қамтылуына жол ашқан. Сонымен бірге көшпенді ата-бабаларымыздың жылқымен біте қайнасқан өмірін бейбіт заманда да ішсе – сусын, жесе – тамақ, мінсе – көлік болған жылқысыз елестету қиын. Сол себептен де романда жылқыға қатысты кәсіби лексиканың болмауы мүмкін емес.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. Алматы: Ғылым, 1989. 368 б.

2. *Есенберлин І.* Көшпенділер. Тарихи трилогия. Алматы: Жазушы, 1986. Он томдық шығармалар жинағы. 6 том. 1-2 кітап. 600 б.

3. *Есенберлин І.* Көшпенділер. Тарихи трилогия. Алматы: Жазушы, 1986. Он томдық шығармалар жинағы. 7 том. 3 кітап. 328 б.

4. *Қасиманов С.* Қазақ халқының қолөнері. Алматы: Қазақстан, 1995. 240 б.

5. *Қазыбеков Н.* Дала өрнектері. Этнографиялық сипаттамалар. Алматы: Балауса, 1994. 128 б.

6. *Шүкірұлы С.* “Мама” кімнің сөзі? // Ана тілі, 2002. №11, 14-наурыз, 6 б.

7. *Қалиев Б.* Қазақ тілінің көкейтесті мәселелері (Мақалалар жинағы). Алматы: Дайк-пресс, 1997. 150 б.

8. *Тоқтабай А., Сейітқұлова Ж.* Төрт түліктің қасиеті. Алматы, 2005. 192 б.